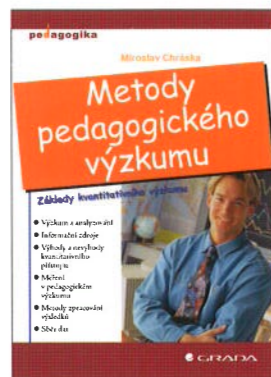

Cílem této odborné publikace je zmapovat prostředí školy ze sociálněpsychologického úhlu pohledu, objasnit projevy různých sociálněpsychologických fenoménů ve škole a načrtnout, jak souvisejí s efektivitou edukačních procesů ve škole. Sociální svět školy je zajímavý, velmi dynamický a poskytuje dobré možnosti pro rozvíjení sociálních dovedností žáků – ovšem za předpokladu, že učitelé jsou vybaveni sociálními dovednostmi, které tvoří nezbytnou součást jejich profesní kompetence. Kniha nabízí teoreticko-aplikační východiska rozvíjení sociálních dovedností v prostředí školy a zároveň konkrétní postupy, jak příznivě ovlivnit procesy rozvoje sociálních dovedností žáků i učitelů.

Kromě nových poznatků a témat, adekvátně reflektovaných zkušeností i výsledků nových výzkumů zde autorky navazují na úspěšné příspěvky či texty z předchozích let. Publikace je určena lektorům, kteří vedou výcvik sociálních dovedností učitelů i žáků ve školním prostředí, učitelům základních a středních škol různého typu a zaměření, vychovatelům, trenérům či vedoucím zájmových kroužků a oddílů pro děti a dospívající.

GRADA®

Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
e-mail: obchod@grada.cz
www.grada.cz

ISBN 978-80-247-3472-9

9 788024 734729

Ilona Gillernová,
Lenka Krejčová a kolektiv

Sociální dovednosti ve škole

I. Gillernová, L. Krejčová a kol.

- Škola jako zajímavý sociální svět
- Úspěšná komunikace učitele a žáka
- Diagnostika školní třídy
- Inspiromat her a cvičení

GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

Tato publikace vznikla za podpory VZ MŠMT MSM 0021620841 a v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 7 Psychosociální aspekty kvality lidského života, podprogram Psychologické a sociální aspekty utváření životních drah, životních stylů a kvality života – determinanty a perspektivy

doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.,
PhDr. Lenka Krejčová, Ph.D., a kolektiv

SOCIÁLNÍ DOVEDNOSTI VE ŠKOLE

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4914. publikaci

Recenzovali:

prof. PhDr. Alena Vališová, CSc.
doc. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Hana Vařáková
Sazba a zlom Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 248
Vydání 1., 2012

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Grada Publishing, a.s., 2012
Cover Photo © fotobanka Allphoto

ISBN 978-80-247-3472-9

OBSAH

ÚVODEM	7
1. SOCIÁLNÍ SVĚT ŠKOLY A JEHO CHARAKTERISTIKA	9
1.1 Škola a vybrané sociální atributy školního prostředí	9
1.1.1 Škola jako zajímavý sociální svět	9
1.1.2 Sociální komunikace a škola	10
1.1.3 Školní interakce	14
1.2 Sociální procesy a vztahy ve škole	17
1.2.1 Socializace, socializační procesy ve škole	17
1.2.2 Školní třída jako malá sociální skupina	24
1.2.3 Činnosti učitele v síti sociálních vztahů ve škole	31
1.3 Sociální dovednosti a jejich rozvíjení ve škole	32
1.3.1 Co jsou sociální dovednosti	32
1.3.2 Cíle a postupy výcviků sociálních dovedností ve škole	35
1.3.3 Možnosti, úskalí a limity rozvoje sociálních dovedností žáků i učitelů	46
2. SOCIÁLNÍ DOVEDNOSTI JAKO SOUČÁST PROFESNÍ KOMPETENCE UČITELE	51
2.1 Profesionální dovednosti učitele a jejich stručná charakteristika	51
2.2 Sociální dovednosti učitele ve prospěch edukačních aktivit	55
2.3 Videotrénink interakcí ve škole	63
2.3.1 Základní východiska videotréninku interakcí a jeho využití ve škole	64
2.3.2 Principy úspěšné komunikace učitele a žáka	66
2.3.3 Organizace činnosti žáků a učitelů	73
2.3.4 Způsob práce s videonahrávkou	74
2.4 Sociálněpsychologický výcvik učitelů	76
2.4.1 Východiska a cíle výcviku	76
2.4.2 Tematické okruhy výcviku učitelů a jeho organizace	77
2.4.3 Příklad výcvikového programu pro rozvoj sociálních dovedností učitele	83
2.5 Profesionální zátěž, sociální opora a psychohygiena učitele	100
2.5.1 Profesionální zátěž učitele	101
2.5.2 Zátěž jako výzva pro prevenci – duševní hygiena učitele	102
2.5.3 Sociální opora a její význam pro práci učitele	107
3. ROZVÍJENÍ SOCIÁLNÍCH DOVEDNOSTÍ ŽÁKŮ VE ŠKOLE	113
3.1 Předpoklady rozvoje sociálních dovedností žáků ve školních třídách	113
3.2 Projevy sociálních dovedností žáků	117
3.3 Programy rozvoje sociálních dovedností žáků ve škole	122
3.3.1 Principy účinných rozvíjejících a preventivních školních programů a jejich evaluace	122
3.3.2 Diagnostika školní třídy	128

3.3.3 Podoby rozvíjejících a preventivních programů a jejich místo v edukačních aktivitách	132
3.4 Vybrané aktivity pro rozvoj sociálních dovedností žáků a jejich metodické zpracování	137
3.4.1 Metodické souvislosti výcvikových postupů	137
3.4.2 Hry pro vzájemné poznávání, představení, zapamatování jmen	140
3.4.3 Techniky pro posílení spolupráce, komunikace, naslouchání a akceptace spolužáků	154
3.4.4 Cvičení aktivizující, relaxační a uzavírací výcviková setkání	177
3.5 Příklady výcvikových programů pro žáky základních a středních škol	186
3.5.1 Sestavy interakčních her a cvičení pro nejstarší předškoláky a žáky od prvního do pátého ročníku základní školy	186
3.5.2 Výcvikové programy pro žáky ve věku od dvanácti do šestnácti let	197
3.5.3 Programy rozvoje sociálních dovedností pro žáky středních škol	201
ZÁVĚREM K ROZVOJI SOCIÁLNÍCH DOVEDNOSTÍ VE ŠKOLE	207
LITERATURA	209
PŘÍLOHA: INSPIROMAT HER A CVIČENÍ PRO ROZVOJ SOCIÁLNÍCH DOVEDNOSTÍ	215
1. Metodické zásady pro práci s interakčními hrami	215
2. Interakční hry	219
2.1 Postupy dělení skupin	219
2.2 Rozpracované techniky rozvíjení sociálních dovedností	220
2.3 Náměty pro další interakční hry	230
3. Vybrané publikace s náměty pro interakční hry a cvičení	237
SOUHRN	238
SUMMARY	239
RESUMÉ	240
REJSTRÍK CVIČENÍ A HER	241
VĚCNÝ REJSTRÍK	243
JMENNÝ REJSTRÍK	245

ÚVODEM

„Hlavně je to o lidech – jaká bude paní učitelka, jací budou spolužáci...“ říká matka jedenáctileté dívky, která přecházela z prvostupňové školy na druhý stupeň do nové základní školy. Nejen běžné a laické zkušenosti rodičů napovídají, ale zároveň víme, že sociální dovednosti ve škole a jejich podpora a rozvíjení v našich školách je zcela nepochybně nutnou podmínkou efektivit práce současné školy. Vyžaduje to kurikulární reforma, která na všech stupních studia mezi významné dovednosti žáků, jež si mají ve škole osvojit, řadí sociální kompetence. Mimo to se ovšem ukazuje, že samotné poznávání a osvojování znalostí je bez rozvoje sociálních dovedností také dosti obtížné. V současné době můžeme hovořit o tzv. sociálně-kognitivním modelu vzdělávacího procesu.

Odpovězme si na jednoduchou otázku – které žáky raději učíme? Případně, do kterých tříd raději chodíme učit? Přestože musíme vykládat stejné učivo v paralelních třídách a známky žáků jsou podobné, můžeme říci, že s některými trávíme čas raději. Když se zamyslíme nad jejich projevy chování, záhy si uvědomíme, že nejde jen o úroveň znalostí a vědomostí, ale také o řadu projevů sociálních dovedností. Můžeme si říci, že budeme čekat, až takoví žáci do školy zase přijdou a nám se je bude dobře učit. Nebo se můžeme rozhodnout, že se pokusíme – kromě předávání znalostí – rozvíjet také jejich sociální dovednosti. Nakonec pravděpodobně zjistíme, že i znalosti žáků a jejich prezentace se budou záhy dařit lépe.

Předkládaná publikace si proto klade za úkol zmapovat prostředí školy z úhlu sociálně-psychologického, vybrat a objasnit projevy různých sociálněpsychologických fenoménů ve škole a načrtnout, jak souvisejí s efektivitou školních edukačních procesů. Sociální svět školy je neobyčejně zajímavý, velmi dynamický a poskytuje nepřeborné možnosti pro rozvíjení sociálních dovedností žáků, ale také je to svět křehký, který potřebuje, aby rovněž učitelé byli vybaveni sociálními dovednostmi jakožto součástí své profesní kompetence. Sociální dovednosti učitelů a žáků jsou pro efektivitu práce školy potřebné a školní prostředí umožňuje, že zde mohou být rozvíjeny na straně žáků i učitelů.

V několika různě rozsáhlých kapitolách tato publikace předkládá teoreticko-aplikační východiska problematiky sociálních dovedností aktérů školních procesů i vztahů, zejména se zaměřuje na sociálněpsychologický rámec fungování školy. Zároveň nabízí postupy, jak příznivě ovlivňovat a rozvíjet sociální dovednosti žáků i učitelů v edukačním prostředí školy a konkrétní projekty takto zaměřených programů. Každá ze tří kapitol je tudíž vystavěná z důležitých poznatků sociálněpsychologického paradigmatu školy a směřuje k praktickým aplikacím.

První kapitola se obecněji zabývá školou, sociálními vztahy a procesy v síti interakcí, které jsou pro školní edukační prostředí příznačné. Pak objasňuje pojem sociální dovednosti a ukazuje, jaké jsou možnosti, postupy i limity jejich rozvoje pro žáky i učitele. Druhá kapitola se věnuje učitelům, zabývá se charakteristikou jejich profesní kompetence a následně nabízí několik cest k podpoře sociálních dovedností; konkrétně jde o individuálně účinný

postup vycházející z principů videotréninku interakcí ve škole, dále o výcvik sociálních dovedností a o některé možnosti sociální opory v souvislosti s profesní zátěží učitele. Třetí kapitola se zaměřuje na žáky samotné. Připomíná vývojové zvláštnosti a projevy sociálních dovedností žáků základních a středních škol. Následně předkládá principy pro utváření efektivních programů rozvoje takových dovedností žáků (včetně příkladů různých aktivit a cvičení). Další náměty pro cvičení a hry se sociálněpsychologickou tematikou jsou obsaženy v příloze, která je jakýmsi inspiromatem technik a postupů.

Koncepce publikace se neřídí záměrem „sesbírat“ a detailně popsat osvědčené techniky sociálněpsychologického výcviku, ale poskytnout obecnější pravidla pro jejich realizaci a umožnit porozumět procesům, které se ve výcvikových situacích odehrávají. Na vybraných tématech sociální psychologie školy chceme především ukázat, jaké jsou možnosti, přínosy a rizika uplatnění různých výcvikových technik při rozvíjení sociálních dovedností učitelů i žáků. Dále je cílem publikace zmapovat především ty sociální dovednosti, jež nejčastěji požaduje praxe, které lidem v jejich životě nejvíce pomáhají, které podporují rozvoj žáka i profesní kompetence učitele.

Jednotlivé kapitoly směřují do školního prostředí, ale tím, že se orientují na dospělé (učitele) i děti a dospívající (žáky základních a středních škol), mohou poskytnout podněty pro další dospělé – vychovatele, trenéry, lektory, vedoucí zájmových kroužků a oddílů, kteří se věnují práci s dětmi a dospívajícími. Věříme, že jak učitelé základních a středních škol různého typu a zaměření, tak všichni ostatní jmenovaní mohou v publikaci najít inspiraci, náměty pro vlastní pedagogickou práci či postupy k rozvíjení sociálních dovedností v úrovni profesní i vztahů mezi dospělými a dětmi i dětmi či žáky navzájem.

Publikace navazuje na úspěšné příspěvky či texty autorek z předchozích let. Autorky se různými tématy sociální psychologie školy dlouhodoběji zabývají, a proto rády čtenářům předkládají vybrané poznatky a reflektované zkušenosti získané z práce s učiteli i žáky, výchovnými poradci i školními psychology, rodiči. Inspiraci poskytly také výsledky výzkumů, které autorky realizovaly v posledních deseti letech.

Přejeme si, aby publikace byla užitečným zdrojem informací i inspirací pro práci učitelů a všech, kteří rádi pracují s dětmi a dospívajícími a jimž záleží rovněž na vlastním rozvoji dovedností. Těšíme se na ohlasy, náměty, připomínky čtenářů!

Za autorský tým Ilona Gillernová
ilona.gillernova@ff.cuni.cz

1. SOCIÁLNÍ SVĚT ŠKOLY A JEHO CHARAKTERISTIKA

První kapitola uvádí čtenářky a čtenáře do světa školy, který nahlíží především s ohledem na jeho sociálněpsychologické charakteristiky. Tento pohled na školu je nejen mimořádně zajímavý, ale je to právě ten, který umožňuje porozumět sociálním vztahům a procesům v edukačním prostředí školy se odehrávajícím. Bez základních poznatků o sociálním světě školy lze jen obtížně porozumět možnostem rozvíjení sociálních dovedností učitelů i žáků. Zatímco první dvě podkapitoly představují vybrané atributy sociálního světa školy a uvádějí je do vzájemných souvislostí, třetí podkapitola už je jejich praktickým a realistickým vyústěním směřujícím k možnostem rozvoje sociálních dovedností ve školním prostředí.

1.1 ŠKOLA A VYBRANÉ SOCIÁLNÍ ATRIBUTY ŠKOLNÍHO PROSTŘEDÍ

Ilona Gillernová

1.1.1 ŠKOLA JAKO ZAJÍMAVÝ SOCIÁLNÍ SVĚT

Vedle rodinného je to právě **školní prostředí**, které se významným způsobem **podílí na vývoji a rozvoji** lidského jedince. Škola, vzdělávání, výchova, edukace a socializace jsou pojmy, jež k sobě nepochybně patří. Školou se označuje instituce aktivně se zabývající rozvíjením, výchovou a vzděláváním dětí a mladých lidí i jejich přípravou na budoucí povolání. Její fungování je podporováno legislativními normami (např. je předepsána povinná školní docházka). **Škola je začleněná do širšího sociálního prostředí, plní úkoly ve vztahu ke společnosti i k jednotlivci.** Je primárně institucí společenskou, která má své vlastní cíle i způsoby jejich naplnění, své vlastní prostředí, a tím se významně odlišuje od jiných společenských institucí. Jejím základním úkolem je předávat poznatky i dovednosti vhodnými metodami, snažit se usměrňovat vliv výchovně-vzdělávacího působení, podílet se na socializaci jedince a rozvoji osobnosti (Gillernová, 1998). Škola zprostředkovává působení makroprostředí na jedince; je však výjimečná tím, že zdůrazňuje socializační působení zaměřené především na přípravu pro budoucnost, pro pozdější uplatnění jedince v životě celé společnosti (podrobněji např. Helus, 2007).

Škola svými cíli klade na dítě od samého počátku školní docházky zcela nové **požadavky**. Vyžaduje plnění nejen úkolů **výkonových**, ale také osvojování si nových **způsobů chování** vyplývajících z role žáka. Školní prostředí je pro dítě na rozdíl od rodiny méně osobní a vyžaduje realizaci přesně zadaných úkolů, jejichž nesplnění je zpravidla doprovázeno možnostmi trestu či sankce. Z postavení školy mezi rodinou a společností vyplývají